

ÖZEL EĞİTİM SÜRECİNDE GÖRSEL SANATLAR UYGULAMALARININ ÖNEMİNE İLİŞKİN AİLE DÜŞÜNCE YAPILARININ DEĞİŞİMİ

Bülent SALDERAY

Gazi Üniversitesi

bsalderay@gazi.edu.tr

Özet

Araştırmada, özel eğitim sürecinde uygulanan görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin ailelerin değişen düşünce yapılarına göre, çocukları ile gerçekleştirilen görsel sanatlar uygulamalarının öncesi ve sonrasında önem arz eden noktalar değerlendirilmiştir.

Araştırmanın evrenini, 01 Mart 2007 ile 29 Mayıs 2009 tarihleri arasında, Antalya’da bir özel özel eğitim okulunda (şahsa ait özel işletme kurumunda) özel eğitim alan ve özel eğitim süreçlerinin yanı sıra araştırmacıdan görsel sanatlar eğitimine yönelik bireysel ve grup olarak ders alan, 19 engelli öğrencinin aileleri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, ön-test ve son-test olarak uzman görüşlerine dayalı olarak geliştirilen bir değerlendirme formu kullanılmıştır. Ön-test ve son-test olarak kullanılan değerlendirme formu ailelere elden ulaştırılmıştır. Değerlendirme formu ile elde edilen bilgiler, SPSS for Windows 10.0 Paket Programına aktarılmış ve aktarımı yapılan verilerin tanımlayıcı istatistiksel analizi için frekans tekniği kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistiksel analiz için kullanılan frekans tekniği, araştırmanın her maddesi için ayrı ayrı uygulanmış ve ön test-son test ile ilgili istatistiksel bilgileri yansıtan tablo oluşturulmuştur.

Araştırmada; Özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aileler önceden “el becerisinin gelişimi”, “fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması”, “öz-güven kazandırması” ve “toplumsallaşmaya katkı sağlaması” açısından önemli olduğunu (% 79.0) düşünürken; sonradan “fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması”, “öz-güven kazandırması”, “toplumsallaşmaya katkı sağlaması”, “mutluluk vermesi”, “başarı duygusunu tattırması” ve “bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” açısından önemli olduğunu (% 89.5) düşünmeye başlamışlardır; Özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aileler önceden “el becerisinin gelişimi”, “rahatlatıcı olması” ve “konsantrasyon yapısını artırması” açısından önem taşıdığını, “el-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi”, “başarı duygusunu tattırması” ve “bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” açısından önem taşımadığını düşünürken; sonradan “el-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi”, “başarı duygusunu tattırması” ve “bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” açısından önem taşıdığını, “el becerisinin gelişimi”, “rahatlatıcı olması” ve “konsantrasyon yapısını artırması” açısından önem taşımadığını düşünmeye başlamışlardır; sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca; araştırma sonunda ortaya çıkan sonuçlara dayalı olarak, uygulamaya ve ileri araştırmalara yönelik önerilere yer verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Engelli Birey, Engelli Birey Ailesi, Görsel Sanatlar Eğitimi, Özel Eğitim, Eğitim.

THE CHANGING OF THE PARENTS’ THINKING STRUCTURE ABOUT THE IMPORTANCE OF VISUAL ART TECHNIQUES IN SPECIAL EDUCATION PERIOD

Abstract

In the research evaluated important points, before and after the visual arts techniques which realized with the students, according to the changing of their parents’ thinking structure about the importance of the visual art techniques in special education period.

The universe of the research is 19 disabled students' parents whose children took special education in a private rehabilitation centre in Antalya-Turkey between 01 March 2007 and 29 May 2009 and these students took visual arts education lesson as individually and in group alongside their special education period by the researcher. In the embrace of the research was used an evaluation form as the pre-test and the post-test which improved according to the experts' opinions. The evaluation form which used as a pre-test and post-test was delivered to the parents by hand. The data that obtained by means of the evaluation form was transferred to the SPSS for Package Programme and was used frequency technique for the definitive statistical analyse to the transferred data. Frequency technique that used for the definitive statistical analyse was applied each matter of the research separately and was used to create the statistical chart which about the pre-test and the post-test.

At the end of the research, it was observed as a result that the parents were thinking about the importance of the visual art techniques in special education period was important (79,0 %) at the beginning from the point of view "improvement of hand skill", "contribute to mental and physical development", "obtain to self-confidence", "contribute to become socialized", then (89,5 %) changed to "contribute to mental and physical development", "obtain to self-confidence", "contribute to become socialized", "contribute to happiness", "ensure to successful" and "acquire to independence life skills"; the parents were thinking about the importance of the visual art techniques in special education period was important at the beginning from the point of view of "improvement of hand skill", "being relaxative" and "improvement of concentration"; but was not important from the point of view of "improvement of hand-eye-brain coordination", "ensure to successful" and "acquire to independence life skills", then changed to that was important from the point of view of "improvement of hand-eye-brain coordination", "ensure to successful" and "acquire to independence life skills"; but was not important from the point of view of "improvement of hand skill", "being relaxative" and "improvement of concentration".

Also, at the end of the research, suggestions based on the results of the study were stated regarding application and further studies.

Key words: Disabled People, the Parents of Disabled People, Visual Art Education, Special Education, Education.

Giriş

Görsel sanatlar eğitimin önemine veya gerekliliğine ilişkin birçok zeminde birçok söylemde bulunulmakta, konuya ilişkin gerçekleştirilen birçok bilimsel çalışmada önemi ve gerekliliği ifade edilmekte, örnek uygulama çalışmaları ile konunun öğrenciler/kişiler üzerindeki olumlu etkisine vurgu yapılmaktadır (Bamford ve Wimmer, 2012). Ancak; her ne kadar konunun önemi ve gerekliliği, fırsat bulunan her platformda dile getirilse de, görsel sanatlar eğitimi dersleri mevcut müfredat programları içerisinde belirtilen önemine ve gerekliliğine ilişkin hak ettiği somut değerleri tam olarak gördüğü söylenememektedir. Türkiye'deki görsel sanatlar eğitiminin mevcut görüntüsü, görsel sanatlar eğitiminin hak ettiği değerleri görmediğine yönelik bir özellik gösterse de; gelişmiş birçok ülkede görsel sanatlar eğitimi, normal gelişim gösteren çocukların okul öncesi eğitim ve ilköğretim süreçlerinde üzerinde hassasiyetle durulan önemli disiplin alanlarından biri olarak görölmektedir (Özsoy, 2003). Gelişmiş ülkelerdeki bu önem verilme durumu; sistemin getirisi olan bir tesadüften öte, tamamen sağlıklı birey yetiştirmede uzun yıllar sonucunda elde edilen pedagojik deneyimlerin sistemli bir yansıması olarak ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Son

günlerde görsel sanatlar eğitiminin önemine ilişkin gerçekleştirilen birçok bilimsel çalışmada da, öğrenci/kişi gelişimi üzerindeki olumlu katkısı etkili bir şekilde ortaya konulmaktadır (Christiansen, 2007; Davies, 2010; Mac-Gregor, 2010; Stewart, 2011; Australian Curriculum Assessment and Reporting Authority, 2011; Moore, 2012).

Görsel sanatlar eğitimi, öğrencinin/bireyin; bireysel kimlik kazanması, başarı ve başarı duygusunu tatması, güven ve cesaretinin artırılması, toplumsal yaşama uyumunun sağlanması, el-göz ve el-göz-beyin koordinasyonun sağlanması, duygusal yapısının geliştirilmesi ve düzenlenmesi, ifade gücünün geliştirilmesi, algılama yapısının artırılması, büyük kas ve küçük kas becerilerinin artırılması, kıyaslamalar ve benzetmeler yapabilmesinin sağlanması, yaratıcılık oluşumunun geliştirilmesi, estetik beğeni ve haz duygusunun geliştirilmesi ve diğer akademik alanlardaki (Türkçe, matematik, yazı yazımı, kavram bilgisi, günlük yaşam becerileri, ... vb.) bilgi ve becerilerin öğretiminin veya genellemesinin yapılabilmesi ve bağımsız yaşam becerilerinin artırılması için gereklidir (Salderay, 2003: 33). Ancak; bu öğelerin bir gereklilik arz edebilmesi için öncelikle görsel sanatlar eğitiminin içerik yapısının anlaşılması gerekmektedir. Görsel sanatlar eğitiminin içerik yapısı ve öğrenci/kişi gelişimi üzerindeki olumlu etkisi (etkililiği) anlaşılmadan, gerçekleştirilen her türlü görsel sanatlar uygulaması, eserimsi (görsel sanatlar eseri görüntüsünde olan ancak; görsel sanatlar eseri oluşturma sürecinde kazanılması gereken içeriksel edinimleri edinmeden oluşturulan; sadece görüntüsel nitelik taşıyan çalışma) bir özellik taşımaktan öteye gidemez. Bu mantık çerçevesinde uygulanan görsel sanatlar eğitiminin öğrenci/kişi gelişimine etkili bir katkı sağladığından söz edilmesi mümkün olmamaktadır (Allison, 2008; Abedin, 2010). Özetlenecek olursa; sistemli ve amaca yönelik kullanılmayan, yapılandırılmayan bir görsel sanatlar eğitiminin, öğrenci/kişi gelişimine çok alanlı etki sağlaması zor bir ihtimal olarak görülebilmektedir. Bu nedenle; gelişim sürecindeki bireylere (öğrenciler, ... vb. kişiler) uygulanacak görsel sanatlar çalışmalarında belirli unsurlara dikkat edilmesi, özen gösterilmesi, birey gelişimini olumlu anlamda etkileyebilmektedir. Bununla birlikte; görsel sanatlar eğitimi, normal gelişim gösteren öğrenciler/bireyler kadar normalin dışında gelişim gösteren özel gereksinimli bireyler için de önemli ve gereklidir. Özellikle özel gereksinimli bireyler arasında, en dezavantajlı grup olarak değerlendirilen zihin engelli bireyler için yapılabilecek çalışmalarda kısıtlılık yaşanabildiğinden, görsel sanatlar önemli ve etkili bir seçenek olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Görsel sanatlar eğitimi çalışmalarının, birçok duyu organına hitap etmesi, yaşıntıya/uygulamaya kolayca dökülebilir olması, bireyin kendi fikir ve düşüncelerini yaptığı işe katarak-severek ve benimseyerek çalışmada bulunabilmesine olanak vermesi, bireyi

sıkmadan tekrar edilebilir nitelikte olması, farklı disiplinlerle kolayca kaynaştırılabilmesi, bir etkinlikte aynı anda birkaç öğrenme alanına hitap edilebilme olanağı sunması, başka disiplin alanları ile kolayca kaynaştırılabilmesi, oyun oynama ve eğlenerek öğrenmeye fırsat tanınması, birey/öğrenci ihtiyaçlarına yönelik yenilenebilir veya değiştirilebilir olması, mekan veya materyal kısıtlaması olmaması, bireysel ve grup çalışmalarında kullanılabilir olması, her hangi bir yař kısıtlaması içermemesi, ...vb. nedenlerden dolayı engelli bireylerin başlı başına görsel sanatlarla rehabilite edilmelerinde önemli bir sečenek sunmaktadır (Kavale ve diğerleri; 1988; Rooney, 2004; Keirstead ve Graham, 2004; Salderay, 2008, 2009).

Genel olarak; özel eğitim süreci denildiği zaman birçok kişinin (eğitimcinin, ailenin, özel gereksinimli birey yakını, ...vb.) aklına, günlük yaşam becerileri, öz-bakım becerileri, akademik beceriler, toplumsal iletişim becerileri, çalışma becerileri, ...vb. özel eğitimle ilgili beceri alanları birincil olarak akla gelmektedir. Görsel sanatlar eğitimi ise genellikle öğrencinin/kişinin gelişiminde; birinci sırada olabilecek kadar önemli görülmeyen ya da boş vakit etkinliği olarak değerlendirilen bir uğraşı alanı olarak görölmektedir (Palloway ve Patton, 1997; Salderay, 2008).

Görsel sanatlar eğitiminin çok önemli olmadığına ilişkin genel yapı içerisinde hissedilen bu görüşü ortaya çıkaran, birçok neden sıralanabilmektedir. Ancak; normal bireylere uygulanan eğitim programı içerisinde görsel sanatlar eğitiminin, gelişmiş ölkelerdeki standartlara uygun bir içerikten uzak bir yapıda uygulanması, problemin temel zeminini oluşturmaktadır. Bu nedenle; normal gelişim gösteren bireylere uygulanan görsel sanatlar eğitiminin mevcut müfredat programları içerisindeki yeterliliği ve niteliği tartışılırken; engelli bireylere yönelik uygulanan görsel sanatlar eğitiminin müfredat programları içerisindeki konumundan bahsetmek ve bunun önemi ve gerekliliğini vurgulamak gerçek yapı ile bağdaşmayan bir karşılaştırma olabilmektedir. Ancak; istendik beceri ve davranışları kazandırmada özel eğitim alanındaki teknik ve yöntemlerin kısıtlı kaldığı, tükendiği noktada, dersi cazip kılmak ve öğretimin etkililiğini artırmada görsel sanatlar etkili bir yol olabilmektedir (Lewis, 1988).

Özel eğitim süreci, sadece okulda, sınıf içerisinde uygulanan bir eğitim süreci değildir. Okulun dışında öğrencinin bulunduğu ortamı, aile yapısını da içerisine almaktadır. Bu nedenle; öğrenci ile sürdürölen her türlü eğitim programı içerisine öğrencinin ailesini de katmak ve bu konuda aileden destek almak, oldukça önem arz etmektedir. Öğrencinin eğitim sürecinde aileden alınan desteğin niteliği ve sürekliliği uygulanan eğitim programının yaşantıya dökülebilirlik oranını artırabilmektedir. Bununla birlikte; engelli birey ailesinin engelli birey ile eğitimciden daha çok ortak zamanı paylaştığı ve gelecekte de paylaşacağı

düşünüldüğünde, uygulanan eğitim programının etkililiğini değerlendirmede, aile görüşlerinin oldukça önem taşıdığı dile getirilebilir.

Belirtilen temel nedenden dolayı; görsel sanatlar eğitiminin özel eğitim sürecinde kullanılmasının önem arz edip etmediğinin aile görüşlerine, düşüncelerine göre değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaçtan hareketle; “özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşünce yapılarının değişimi nedir? Sorusu problem cümle olarak ele alınmış ve sorun çeşitli yönleri ile araştırılarak irdelenmiştir.

Yöntem

Bu araştırma, sosyal bilimlerde kullanılan deneysel araştırma yöntemlerinden biri olan tek grup ön test-son test modeli bir araştırmadır. Deneysel araştırmalar, bağımsız değişken olarak ele alınan durumlarda araştırmacı tarafından bilinen, detaylı bir şekilde tanımlanmış, kontrol koşulları oluşturulmuş veya doğal olarak kendiliğinden ortaya çıkmış verileri dikkatli bir şekilde ele alıp irdeleyen araştırmalardır (Blaxter, vd. , 2003: 74). Aynı zamanda deneysel araştırmalar, grupları veya koşulları belirlemek için de kullanılan araştırma yöntemleridir (Graziano ve Raulin, 2004: 52). Tek grup ön test-son test modeli, deneysel işlemin etkisi tek bir grup üzerinde yapılan çalışma ile test edilir. Deneklerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümleri uygulama öncesinde ön test, sonrasında son test olarak aynı denekler ve aynı ölçme araçları kullanılarak elde edilir (Büyüköztürk, ... vd. 2014: 201).

Bu araştırmanın bağımlı değişkenleri, özel eğitim sürecinde uygulanan görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin ailelerin değişen düşünce yapılarıdır. Araştırmada, ailelerin düşüncelerinin uygulama süreci öncesinde ve sonrasında değişim durumlarına göre farklılığı incelenmektedir. Bu durumda; ailelerin özel gereksinimli çocuklarına özel eğitim süreçleri içerisinde uygulanan görsel sanatlar eğitimi programı ise araştırmanın bağımsız değişkenini oluşturmaktadır.

Araştırmada, “özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşünce yapılarının değişimi nedir?” sorusuna yanıt bulmak amacı uzman görüşlerine dayalı olarak geliştirilen bir değerlendirme formu, ön test ve son test olarak kullanılmıştır.

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 01 Mart 2007 ile 29 Mayıs 2009 tarihleri arasında, Antalya’da bir özel özel eğitim okulunda (şahsa ait özel eğitim kurumu), özel eğitim alan ve özel eğitim süreçlerinin yanı sıra araştırmacıdan görsel sanatlar eğitimine yönelik bireysel ve grup olarak ders alan, 19 engelli (otistik, asperger, karma/çoklu engel durumu, farklı düzeylerde zihinsel engel durumuna

sahip) öğrencinin aileleri oluşturmaktadır. Belirtilen özel özel eğitim okulunda, araştırmacıdan görsel sanatlar eğitime ilişkin ders almayan diğer engelli öğrencilerin aileleri ise araştırma kapsamı dışında bırakılmışlardır. Bununla birlikte; engelli öğrencilerin ebeveynlerinden (annesi veya babasından), öğrencinin bireysel derslerine sürekli olarak katılım gösteren, derslerinin takibi ve yaptırılmasında bire bir destek olan, okuldaki öğretmenleri ile görüşme halinde olan, öğrencinin özel eğitim süreci ile daha fazla ilgilenen ebeveyn (anne veya baba) araştırma evreni içerisine dahil edilmiş, diğer ebeveyn ise araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu doğrultuda; araştırma belirtilen örneklem üzerinden yürütülmüştür.

Araştırmaya Katılan 19 Öğrencinin Genel Profili: Araştırmaya katılan 19 engelli öğrencinin hiç biri, görsel sanatlar eğitime ilişkin bir uzmandan, daha önce bireyselleştirilmiş görsel sanatlar eğitimi almamıştır. Öğrencilerin yaş düzeyleri 6 yaş ile 42 yaş arasında farklılık göstermektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin özel durumları, birbirlerinden farklılık göstermektedir (2 down sendromlu, 4 otistik, 1 asperger, 3 spastik [serebral palsy], 1 Mukopoli Sakaridoz-Sanfilipo Tip3 [genetik bir rahatsızlık], 8 zihin engelli). Bununla birlikte; 19 öğrenci ile Şubat 2006'dan mart 2007'e kadar çalışmış rehabilitasyon kadrosuna (5 özel eğitim öğretmeni, 2 çocuk gelişimi öğretmeni, 2 dil ve konuşma terapisti, 1 psikolog, 1 fizyoterapist ve 2 yardımcı öğretmen) göre;

a) toplumsal-iletişim becerileri açısından; 7 öğrencinin haricinde genel olarak öğrencilerin toplumsal iletişim becerilerinin kendi isteklerini ve düşüncelerini başkalarına ifade edebilecek düzeyde gelişmiş olduğu, sınıf içi kurallara uyum gösterebildikleri, kişilerle iletişim kurmalarını engelleyecek önemli düzeyde herhangi bir davranış problemlerinin olmadığı,

b) bilişsel beceriler açısından; 7 öğrenci ile okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının yapıldığı, kavram bilgisinin kazandırılmaya çalışıldığı, 8 öğrenci ile okuma yazmaya hazırlık çalışmalarının yapıldığı, çoğu kavram bilgisine sahip oldukları, 4 öğrencinin ise okuma yazma konusunda özel eğitim açısından gelinebilecek en iyi noktaya geldikleri ve çoğu kavram bilgisine sahip oldukları,

c) dil ve konuşma becerileri açısından; 7 öğrencinin haricinde genel olarak öğrencilerin, dil ve konuşma becerileri açısından ciddi anlamda bir problemlerinin olmadığı, sadece artikülasyon (telaffuz) ile ilgili kısmen bazı problemlerinin olduğu,

d) devinsel (motor) beceriler açısından; 19 öğrencinin hiç birinin işlem yapmalarını engelleyecek herhangi bir fiziki problemlerinin olmadığı,

e) günlük yaşam becerileri; 7 öğrencinin haricinde genel olarak öğrencilerin, tam anlamı ile düzgün olmasa da kendilerine aoperatif bir şeyler hazırlayabildikleri, mekan

temizliği ile ilgili işlere kısmen katılımda bulunabildikleri, 3 öğrencinin bağımsız olarak toplu taşıma araçlarını kullanabildiği, 4 öğrencinin cep ve ev telefonunu büyük oranda kullanabildikleri

f) öz-bakım becerileri; 4 öğrencinin haricinde genel olarak öğrencilerin, tuvalet becerisine sahip olduğu, 2 öğrencinin haricinde genel olarak öğrencilerin giyinme-soyunma becerisine sahip olduğu, el-yüz yıkama becerisine sahip olduğu, kısmi yardımla bağımsız olarak banyo yapma becerisine sahip olduğu, 3 erkek öğrencinin kısmi yardımla bağımsız olarak tıraş olabildiği dile getirilmektedir.

Araştırmaya Katılan 19 Öğrencinin Görsel Sanatlar Eğitimine İlişkin Genel Durumları: Öğrencilerin aileleri ve onlarla daha önce çalışmış veya araştırma esnasında çalışır durumda olan rehabilitasyon kadrosunun ifadesine göre; araştırmaya katılan 19 öğrencinin hiçbiri daha önce görsel sanatlar eğitimine ilişkin bir görsel sanatlar eğitimi öğretmeni veya uzmanından bireyselleştirilmiş bir eğitim programı almamıştır. Çoğunlukla onlara uygulanan görsel sanatlar eğitimi dersleri, özel eğitim öğretmenleri, çocuk gelişimi öğretmenleri, sınıf öğretmenleri veya yardımcı öğretmenler tarafından verilmiştir. Bu nedenle; öğrencilerin görsel sanatlar eğitimine ilişkin, uygulamaya yönelik yöntem ve teknikler konusunda eksik ve/veya yanlış bilgi ve birikime sahip oldukları ifade edilmektedir.

Araştırmaya Katılan 19 Ebeveynin Genel Profili: Araştırmaya katılan 19 ebeveynin 18'inin çocuğu kendi öz çocuğu 1 tanesinin ise 3 yaşında ebeveyn tarafından evlat edinilmiştir. Ailelerin genelinin sosyo-ekonomik yapısı orta düzey ve üzerindedir. Katılımcı olan 19 ebeveynin 2'si lise 16'sı üniversite mezunudur. Katılımcı olan 19 ebeveynin tamamı, ya daha önce çalışma hayatında bulunmuş veya çalışma hayatına devam eder durumdadır.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi: Araştırmacı, uzman görüşlerine dayalı olarak hazırlanan değerlendirme formunu oluşturmadan önce, Manavgat'ta bir özel özel eğitim kurumu bünyesinde bulunan öğrenci aileleri ve rehabilitasyon kadrosunun (48 aile/veli, 1 psikolog, 3 sınıf öğretmeni, 1 özel eğitim öğretmeni, 1 fizyoterapistin) konuya ilişkin görüşlerinden faydalanmıştır. Bu doğrultuda; açık uçlu sorulardan oluşan bir anket formu (yapılandırılmamış anket formu), sözü edilen öğrenci aileleri ve rehabilitasyon kadrosuna uygulanarak konuya ilişkin görüşleri alınmıştır. Konuya ilişkin görüşlerin elde edilmesinin ardından, araştırmacı 1 psikolog ve 1 ölçme ve değerlendirmecinin yardımı ile elde edilen verilerin içerik analizini yapmıştır. Bu doğrultuda; içerik analizi ile elde edilen maddeler, uzman görüşlerine dayalı olarak geliştirilen değerlendirme formunun oluşturulması için kullanılmıştır. Böylece; araştırmada kullanılan değerlendirme formu, belirtilen yollar

izlenerek geliştirilmiştir. Bununla birlikte; araştırmada kullanılan değerlendirme formunun geliştirilmesi için kullanılan Manavgat'taki bu özel özel eğitim kurumu, daha sonraki araştırma süreci içerisine hiçbir Şekilde dahil edilmemiştir.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamı içerisine alınan 19 katılımcıya (engelli birey ailesine/ebeveynine), değerlendirme formları araştırmacı tarafından elden ulaştırılmıştır. Bu amaçla ilk aşamada; ön-test olarak kullanılan değerlendirme formunun verileri; "01 Mart 2007" ile "16 Mart 2007" tarihleri arasında 19 katılımcının formun ilgili maddelerini doldurması ile elde edilmiştir. Değerlendirme formu, 11 seçeneği [(1) El becerisinin gelişimi, (2) retken bir birey olmaları, (3) Rahatlatıcı olması, (4) Fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması, (5) z- güven kazandırması, (6) Toplumsallaşmaya katkı sağlaması, (7) Mutluluk vermesi, (8) Konsantrasyon yapısını artırması, (9) El-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi, (10) Başarı duygusunu tattırması, (11) Bağımsız yaşam becerilerinin edinimi açısından önemli.] kapsayan tek bir sorudan oluşturulmuştur. Katılımcılar, 11 seçenek arasından, konuya ilişkin kendilerine en uygun tek seçeneği seçerek yanıtlamışlardır.

Daha sonraki süreçte ise araştırmanın uygulama aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada araştırmacı, özel eğitim ekibi (zel eğitim ğretmeni, psikolog, fizyoterapist) ile görüşerek her bir ğrenci için ayrı ayrı oluşturduğu görsel sanatlar eğitim programını "16 Mart 2007" ile "18 Mayıs 2009" tarihleri arasında 19 öğrenciye 45 dakikadan oluşan haftada iki oturum (ders) Őeklinde birebir uygulamıştır. 19 öğrenciye uygulanan görsel sanatlar eğitim programı, öğrencilerin bireyselleştirilmiş özel eğitim programlarını destekleyecek nitelikte yapılandırılmıştır. Bununla birlikte; uygulama çalışmaları sırasında her öğrencinin ailesi gerek derslere birebir gelerek veya gerekse uygulanan programın ev desteğini sağlayarak programa katkıda bulunmuştur. Bu doğrultuda; "16 Mart 2007" ile "18 Mayıs 2009" tarihleri arasında 19 öğrenciye uygulanan görsel sanatlar eğitim programı, iki boyutlu ve üç boyutlu görsel sanatlar çalışmalarını içermiştir. Bununla birlikte; oluşturulan görsel sanatlar eğitim programı kısa ve uzun dönemli bireyselleştirilmiş özel eğitim amaçlarını içerecek Şekilde yapılandırılmıştır. Ayrıca; görsel sanatlar eğitimi uygulama çalışmaları gerçekleştirilirken yanlışsız ğretim tekniklerinden beceri analiz kayıt formu kullanılmıştır. Her bir ğretim için beceri analiz kayıt formu ayrı ayrı oluşturulmuş ve her bir öğrenciye ayrı ayrı uygulanmıştır.

19 Öğrenciye görsel sanatlar eğitim programının uygulanmasının ardından, araştırmanın son aşaması olan son-test; değerlendirme formunun uygulanması aşamasına geçilmiştir. Araştırmanın son-test değerlendirme formu "18 Mayıs 2009" ile "29 Mayıs 2009" tarihleri

arasında 19 katılımcıya (daha önce ön-test değerlendirme formunun uygulandığı katılımcıya), araştırmacı tarafından elden ulaştırılarak ve formun ilgili maddelerinin doldurması sağlanarak elde edilmiştir. Katılımcılar ön teste olduğu gibi, 11 seçenek arasından, konuya ilişkin kendilerine en uygun tek seçeneği seçerek soruyu yanıtlamışlardır.

2.3. Verilerin Çözümlemesi

Ön-test ve son-test verilerinin çözümlemesinde SPSS (the Statistical Package for the Social Sciences) for Windows 10.0 Paket Programı kullanılmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen veriler SPSS Programına aktarılmış ve betimsel çözümleme tekniklerinden frekans tekniği kullanılarak ön-test ve son-test verileri için ayrı ayrı analiz edilmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

Özel Eğitim Sürecinde Görsel Sanatlar Uygulamalarının Öneme İlişkin Aile Düşüncelerini Yansıtan Ön-Test Son-Test Sonuçları

	ÖN TEST		SON TEST	
	Frekans	Yüzde %	Frekans	Yüzde %
El becerisinin gelişimi	5	26,3	--	--
Üretken bir birey olmaları	1	5,3	1	5,3
Rahatlatıcı olması	1	5,3	--	--
Fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması	4	21,1	4	21,1
Öz- güven kazandırması	4	21,1	3	15,8
Toplumsallaşmaya katkı sağlaması	2	10,5	3	15,8
Mutluluk vermesi	1	5,3	2	10,5
Konsantrasyon yapısını artırması	1	5,3	--	--
El-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi	--	--	1	5,3
Başarı duygusunu tattırması	--	--	2	10,5
Bağımsız yaşam becerilerinin edinimi açısından önemli	--	--	3	15,8
Toplam	19	100,0	19	100,0

Ön-test sonuçlarında görüldüğü gibi; ailelerin, özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşüncelerinin, %26,3 (5) ile “El becerisinin gelişimi” seçeneği altında toplandığı görülmektedir. Daha sonra sırasıyla; %21,1 (4) ile “fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması” ve (4) ile “öz-güven kazandırması” seçeneklerinin altında toplandığı, %10,5 (2) ile “toplumsallaşmaya katkı sağlaması” seçeneği altında toplandığı ve %5,3 (1) ile “Üretken bir birey olmaları”, (1) “Rahatlatıcı olması”, (1) “Mutluluk vermesi” ve (1) “Konsantrasyon yapısını artırması” seçenekleri altında toplandığı görülmektedir. Son-test sonuçları incelendiğinde ise; özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile görüşlerinin, %21,1 (4) ile “fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması” seçeneği altında toplandığı görülmektedir. Daha sonra ise; %15,8 (3) ile “Öz- güven kazandırması”, (3) “Toplumsallaşmaya katkı sağlaması” ve (3) “Bağımsız yaşam becerilerinin edinimi”, % 10,5

(2) ile “Mutluluk vermesi” ve (2) “Başarı duygusunu tattırması”, %5,3 (1) ile “Üretken bir birey olmaları” ve (1) “El-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi” seçenekleri altında toplandığı görölmektedir. Bununla birlikte; ön-test sonuçları incelendiğinde ailelerin, “El-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi”, “Başarı duygusunu tattırması” ve “Bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” seçenekleri altında düşünce belirtmezken son-testte “El becerisinin gelişimi”, “Rahatlatici olması” ve “Konsantrasyon yapısını artırması” seçenekleri altında düşünce belirtmedikleri görölmektedir. Bu doğrultuda; ön-test sonuçları incelendiğinde “El-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi”, “Başarı duygusunu tattırması” ve “Bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” seçenekleri altında aileler özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin düşünce belirtmezken; son-test sonuçları incelendiğinde; %31.6 (6) ile “El-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi”, “Başarı duygusunu tattırması” ve “Bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” seçenekleri altında özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin ailelerin düşüncelerinin değişim göstererek yoğunlaştığı görölmektedir. Bununla birlikte; ön-test sonuçları incelendiğinde %36.9 (7) “El becerisinin gelişimi”, “Rahatlatici olması” ve “Konsantrasyon yapısını artırması” seçenekleri altında, özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin ailelerin düşüncelerinin var olduğu görülürken; son-test sonuçları incelendiğinde, aile düşüncelerinin değişime uğrayarak “El becerisinin gelişimi”, “Rahatlatici olması” ve “Konsantrasyon yapısını artırması” seçenekleri altında hiçbir görüş yansıtmadıkları görölmektedir. Genel olarak tablodaki ön-test sonuçları ele alındığında; %79.0 (15) ile özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşüncelerinin “El becerisinin gelişimi”, “fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması”, “özgüven kazandırması” ve “toplumsallaşmaya katkı sağlaması” seçenekleri altında toplandığı görülürken; son-test sonuçları ele alındığında %89.5 (17) ile özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşüncelerinin “fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması”, “öz-güven kazandırması”, “toplumsallaşmaya katkı sağlaması”, “Mutluluk vermesi”, “Başarı duygusunu tattırması” ve “Bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” seçenekleri altında toplandığı görölmektedir. Özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin ailelerin değişen düşünce yapılarını destekler yönde; konu ile ilgili yapılmış diğer çalışmalar incelendiğinde de ailelerin değişen düşüncelerini destekleyen nitelikte sonuçların olduğu görölmektedir. Bu doğrultuda; konuyla ilgili olarak Shillito, vd. (2008), bağımsız yaşamın bir parçası olan okur-yazarlığın sağlanması için hem aktarım hem de uygulama sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının bir gereklilik arz ettiğini dile getirmektedirler. Bununla birlikte; fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlayan diğer öğrenme alanları ile ilgili öğrencilerin performanslarına (bilme ve yapabilme

düzeyi) ilişkin veri toplanabilmesinde görsel sanatların önem taşıdığına değinmektedirler. Ayrıca; toplumsallaşma için gereklilik taşıyan disiplinsel bilginin sağlanmasında, görsel sanatlar eğitimi uygulamalarında kullanılan sistematik yapılanma, programlı süreç uygulaması ve örüntüsel bağlantıların olumlu anlamda katkısının olduğuna değinmektedirler. Eisner (2002), büyüme sürecindeki bir çocuğun görsel sanatlar eğitimi ile, öz-güven duygusunu kazanmasının, sağlıklı fiziksel ve zihinsel gelişimine olumlu katkı sağlanmasının, toplumsallaşmasının ve bağımsız yaşama hazırlanmasının mümkün olduğundan bahsetmektedir. Hetland, vd. (2007), kişilerin gerçek yeteneklerini ortaya çıkaran kaynağın kaynaştırılmış (entegre edilmiş) görsel sanatlar eğitimi olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu doğrultuda; kişinin görsel sanatlar aracılığı ile mutluluk ve başarı duygusunu yaşayarak, potansiyelini en üst düzeyde kullanabileceği seçenekleri yakalayarak, toplumsallaşma sürecini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebileceğini dile getirmektedirler. Sandell (2006), görsel sanatlar eğitiminin, öğrencilerin kapasitelerini ortaya çıkardığını, düşünme alışkanlıklarını, bilgi ve becerilerini geliştirmesi yönünden oldukça önem arz ettiğinden bahsetmektedir. Bamford ve Wimmer (2012), görsel sanatlar eğitiminin okul dışındaki öğrenmeleri ilerletmede oldukça önemli ve etkili bir kilit rol oynadığından bahsetmektedirler. Bununla birlikte; bireyin kendisine ve çevresine yönelik farkındalık kazanıp bağımsızlaşabilmesinde de görsel sanatlar eğitiminin etkili bir yol olduğuna dikkat çekmektedirler. Ayrıca; çocuklarının toplumsal, duygusal ve eğitimsel ihtiyaçları ile ilgilenen ailelerin, görsel sanatlar eğitiminin çocuklarına katacağı olumlu katkı konusunda daha fazla farkındalıklarının geliştiğinin gözlemlendiğine de değinerek konunun önemine vurgu yapmaktadırlar. Belirtilenleri destekler nitelikte; Murray (2009), bazen bir görsel sanatlar çalışmasının (resim, heykel, ...vb.) binlerce kelimedenden daha zengin anlamlar içerebildiğini ve bunun da öğrencinin fiziksel ve zihinsel gelişimine olumlu anlamda katkı sağladığından bahsetmektedir. Ayrıca; New South Wales Çalışmaları Kurulu (Board of Studies New South Wales)'nun, 2003 yılında yayımladığı programlama ve değerlendirme üzerine öneriler isimli çalışmasında, öğrencilerin öğrenmelerinde öğretmenler tarafından yapılan motive edici konuşmaların, onların öz-güvenlerini geliştirdiğini ve başarıya yönelik eğilimlerini artırdığının gözlemlendiği önemle vurgulanmaktadır. Bununla birlikte; Davies (2010), görsel sanatların toplumsal yaşamın her alanında kullanılabileceğine ve bireysel ihtiyaçlarla toplumun beklentilerinin örtüşmesinde bu durumun yaratıcı fırsatlar yaratarak toplumsallaşmaya katkı sağladığından bahsetmektedir. Belirtilenleri destekler nitelikte Salderay (2010) ise, görsel sanatlar eğitiminin özel gereksinimli bireyin fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması, öz-güven duygusunu kazandırması, toplumsallaşmaya katkı sağlaması, mutluluk vermesi, başarı

duygusunu tattırması ve bağımsız yaşam becerilerini edinebilmesi açısından önem taşıdığına dikkat çekmektedir.

Özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşünce yapılarının, “fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması”, “öz-güven kazandırması” ve “toplumsallaşmaya katkı sağlaması” konuları ile ilgili olarak ön-test ve son-test sonuçları açısından değişmediği aynı kaldığı; önceden (ön-test) özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşünceleri “El becerisinin gelişimi” açısından önemli görülürken değişime uğrayarak bu konun önemine hiç değinilmediği (son-test); önceden (ön-test) özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşünceleri “Mutluluk vermesi”, “Başarı duygusunu tattırması” ve “Bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” konularına hiç odaklanmazken, değişime uğrayarak bu konular üzerinde odaklandığı görülmektedir. Özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aile düşünce yapılarının (ön-test ve son test sonuçlarına göre) değişime uğradığı veya aynı kaldığı noktaların, alanda yapılmış çalışmalarla bağdaşması yanında; ailelerin özel eğitim sürecinde görsel sanatlar eğitiminin kullanılmasına yönelik olumlu bakış açılarının da görüşlerinin oluşmasında etkili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte; özel eğitim süreci içerisinde görsel sanatlar çalışmalarının, aileler tarafından farklı, eğlenceli ve oynayarak öğrenmeyi içeren somut bir seçenek olarak algılanması da düşünce yapılarının değişiminde etkili olduğu dile getirilebilir. Ayrıca; çalışmaya katılmış olan öğrencilerle bire bir çalışılması, çalışmalara ailelerin aktif olarak katılımında bulunması, çalışma ortamlarının doğal olarak birer toplumsal paylaşım alanına dönüşmüş olması durumunun da aile görüşlerinin değişime uğramasında etkili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte; tüm uygulama süreci boyunca, katılımcı öğrencilerin ve ailelerin araştırmanın merkezine alınmış olması, diğer bir deyişle onlarla pozitif ayrımcılık yapılarak ilgilenilmiş olması da görüşlerinin değişiminde etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca; ailelerin süreç içerisinde çocuklarındaki kalıcı değişimi somut olarak görmüş olmaları ve bu süreci birebir yaşamalarının da görüşlerinin oluşmasında etkili olduğu düşünülebilir.

Sonuç

Araştırmanın problemi göz önüne alınarak elde edilen bulgulardan hareketle aşağıda belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır:

1.Özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının önemine ilişkin aileler, önceden “el becerisinin gelişimi”, “fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması”, “öz-güven kazandırması” ve “toplumsallaşmaya katkı sağlaması” açısından önemli olduğunu (% 79. 0) düşünürken; sonradan “fiziksel ve zihinsel gelişime katkı sağlaması”, “öz-güven

kazandırması”, “toplumsallaşmaya katkı sağlaması”, “mutluluk vermesi”, “başarı duygusunu tattırması” ve “bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” açısından önemli olduğunu (% 89.5) düşünmeye başladıkları sonucuna varılabilir.

2.Özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarının öneme ilişkin aileler önceden “el becerisinin gelişimi”, “rahatlatıcı olması” ve “konsantrasyon yapısını artırması” açısından önem taşıdığını, “el-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi”, “başarı duygusunu tattırması” ve “bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” açısından önem taşımadığını düşünürken; sonradan “el-göz-beyin koordinasyonunu geliştirmesi”, “başarı duygusunu tattırması” ve “bağımsız yaşam becerilerinin edinimi” açısından önem taşıdığını, “el becerisinin gelişimi”, “rahatlatıcı olması” ve “konsantrasyon yapısını artırması” açısından önem taşımadığını düşünmeye başladıkları sonucuna ulaşılabilir.

Öneriler: Araştırmanın elde edilen bulgularından hareketle, uygulamaya ve ileri araştırmalara yönelik birtakım önerilerde bulunulabilir.

Uygulamaya yönelik öneriler:

1.Özel eğitim sürecinde kullanılan görsel sanatlar uygulamaları (çalışmaları), öğrencinin/bireyin el becerisinin gelişimi, üretken bir birey olması, rahatlama, fiziksel ve zihinsel gelişimine katkı sağlaması, öz- güven kazanması, toplumsallaşmasına katkı sağlaması, mutluluk vermesi, konsantrasyon yapısının artırması, el-göz-beyin koordinasyonunun geliştirmesi, başarı duygusunu tatması ve bağımsız yaşam becerilerini edinmesi sağlayacak şekilde önemsenmelidir.

2.Özel eğitim sürecinde kullanılan görsel sanatlar uygulamalarında öğrenci aileleri çalışmalara birebir katılmalı ve uygulanan programda aktif rol alabilmelidir.

3.Özel gereksinimli bireylere eğitim veren kurum ve kuruluşlarda, özel eğitim sürecinde görsel sanatlar uygulamalarını kullanan rehabilitasyon personeli, eğitim personeline ve özel gereksinimli birey ailelerine görsel sanatlar eğitiminin önem arz ettiği alanlara ilişkin hizmet içi bir eğitim programı uygulanmalıdır.

İleri araştırmalara yönelik öneriler:

1.Böyle bir araştırmanın, özel gereksinimli bireylerle çalışan rehabilitasyon ve eğitim personeli de kapsayacak şekilde uygulanması

2.Bu araştırmaya benzer bir araştırmanın, özel gereksinimli birey ailelerinin uygulanan eğitim sürecinin dışında tutularak gerçekleştirilmesi,

3.Yapılan bu araştırmaya benzer araştırmaların, normal gelişim özelliği gösteren öğrencilerin okuduğu MEB’e bağlı kreş, anaokulları ve ilköğretim okullarını da kapsayacak şekilde uygulanması, önerilebilir.

Kaynakça

- Abedin, G. (2010). *Exploring the Potential of Art-Based Education for Adolescents with Learning Disabilities: A Case Study of Engagement in Learning Through the Arts*. (The Degree of Doctorate of philosophy). The United States of America: the University of Maryland, College Park.
- Allison, A. (2008). *Critical Theory and Preservice Art Education: One Art Teacher Educator's Journey of Equipping Art Teacher for Inclusion*. (The Degree of Doctorate of philosophy). The United States of America: the University of North Texas.
- Australian Curriculum Assessment and Reporting Authority ACARA (2011). *Shape of the Australian Curriculum: the Arts*. Retrieved from http://www.acara.edu.au/verve/_resources/Shape_of_the_Australian_Curriculum_The_Arts_-_Compressed.pdf
- Bamford, A., Wimmer, M. (2012). *The Role of Arts Education in Enhancing School Attractiveness: A literature Review. European Expert Network on Culture (EENC)*. Retrieved from <http://www.educult.at/wp-content/uploads/2011/08/The-Role-of-Arts-Education-in-Enhancing-School-Attractiveness.pdf>
- Blaxter, L., Hughes, C., Tight, M. (2003). *How To Research*. (Second Edition). The United States of America: Open University Press, Maidenhead, Philadelphia.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F., (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (16. Baskı). Pegem Akademi, Ankara.
- Christiansen, A. T. (2007). *The Shelf Life of DBAE: Art Teacher Retention of Discipline-Based Art Education Strategies in the Classroom*. (The Degree of Doctorate of philosophy). The United States of America: the Florida State University: College of Visual Arts, theatre and Dance, the Department of Art Education.
- Davies, D. (2010). Enhancing the Role of Arts in Primary Pre-Service Teacher Education. *Teaching and Teacher Education*, 26 (2010) 630-638.
- Eisner, E. (2002). *The Arts and the Creation of Mind*. United Kingdom: New Haven, CT; Yale University Press.
- Graziano, A. M., Raulin, M. L. (2004). *Research Methods: A Process of Inquiry*. (Fifth Edition). The United States of America: Allyn and Bacon, Pearson Education Inc., Boston.
- Hetland, L., Winner E., Veenema S., Sheridan K. (2007). *Studio Thinking: the Real Benefit of Visual Art Education*. The United States of America: New York, Teacher College Press.
- Kavale, K. A., Forness S. R., Bender M. (1988). *Handbook of Learning Disabilities; Volume III: Programs and Practices*. The United States of America: Little, Brown and Company.
- Keirstead, C., Graham, W. (2004). *VSA Arts Research Study: Using The Arts To Help Special Education Students Meet Their Learning Goals*. United State of America: RMC Research Corporation.
- Lewis, R. F. (1988). *Benefit of An Adapted Discipline Based Art Education Program for Behaviorally Disordered Public School Students*. (The Degree Master of Arts with A Major in Art Education). The United States of America: the University of Arizona, the Faculty of the Department of Art.
- Mac-Gregor, D. A. (2010). *Conflicting Pedagogical Philosophies and Methodological Approaches Towards Teaching Art Education: Art Education Methods Determination to Distinguish Art Education As A Valued Core Subject in the Educational Curriculum of Suffolk County Public Schools*. (The Degree of Doctorate of philosophy). The United States of America: Capella University.
- Moore, J. L. (2012). *Relationship Between Art Education and the Workplace*. (The Degree Master of Arts in Education in Art Education). The United States of America: East Carolina University, the Faculty of the School of Art and Design.
- Murray, B. (2009). *Writing about Art; The Role of an Art Magazine, in Promoting Contemporary African Art*. Retrieved from <http://www.aica-int.org/IMG/pdf/05.murrayeng.pdf>
- New South Wales Çalışmaları Kurulu (Board of Studies New South Wales). (2003). *Visual Arts; 7-10 Years, Advice on Programming and Assessment*. Australia, Sydney, Board of Studies NSW.
- Özsoy, V. (2003). *Görsel Sanatlar Eğitimi; Resim-İş Eğitiminin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık Turizm San. Tic. Ltd. Şti.

- Polloway, E. A., Patton, J. R. (1997). *Strategies for Teaching Learner with Special Needs*. The United States of America: New Jersey: Merrill, an Imprint of Macmillan Publishing Company.
- Rooney, R. (2004). Arts-Based Teaching and Learning. *United State of America: VSA Arts Washington, DC*. http://www.vsarts.org/documents/resources/research/VSAarts_Lit_Rev5-28.pdf
- Salderay, B. (2003). Zihinsel Engelli Bireyler İçin Güzel Sanatlar Eğitimi. *Milli Eğitim Bakanlığı: Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 39 (4) 32-33.
- Salderay, B. (2008). *Türkiye'deki Zihin Engelliler İş Okullarında Görsel Sanatlar Dersinin Öğrencilerin Beceri, Davranış ve Meslek Edinimindeki Katkısına Yönelik Öğretmen Görüşleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Türkiye: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Salderay, B. (2009). Görsel Sanatlar Eğitiminin, Engelli Bireyin Diğer Alanlardaki Öğrenmelerine Katkısı ve Özel Eğitim Alanında Kullanılmasına Yönelik Aile Görüşleri. *AKADER (Akademik Araştırma ve Dayanışma Derneği); Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*, 14 (7) 179-187.
- Salderay, B. (2010). Engelli Bireyler İçin Görsel Sanatlar Eğitimi. *Öz-Veri T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Dergisi*, 7(2), 1651-1662.
- Sandell, R. (2006). Form, Theme, Context: Balancing Consideration for Meaningful Art Learning. *National Art Education Association*. 59 (1) 33-45.
- Shillito, S., Beswick, K, Baguley, M. (2008). The Aims of Art Education: An Analysis of Visual Art in Tasmania's Essential Learning Curriculum. *Australia: Australian Online Journal of Arts Education*. <http://www.deakin.edu.au/arts-ed/education/teach-research/arts-ed/aojae/4-1.pdf>
- Stewart, R. D. (2011). *High Quality Art Education: for Inclusion and Resilience*. (The Degree of Master of Arts in Education). The United States of America: the University of California riverside.